परमं पदमभिवन्दन्ति । यत्र महाभागवतो ध्रुव औत्तानपादिरग्निनेत्रेण प्रजापतिना कश्यपेन धर्मेण च समकालयुगभिः । सहवङ्गमानं दक्षिणतः क्रियमाण इदानीमपि कल्पजीविनामाजीव्य उपास्ते तस्य महानुभाव उपवर्णितः । स हि सर्वेषां ज्योतिर्गणानां ग्रहनक्षत्रादीनाम् अनिमिषेणाव्यक्तरंहसा भगवता कालेन भ्राम्यमाणानां स्थाणुरिवावष्टम्भ ईश्वरेण विहितः शश्वदवभासते । यथा मेधीस्तम्भ आक्रमणपशवः संयोजिता स्त्रिभिः सवनैर्यथा स्थानमण्डलानि चरन्ति । एवं भगणा ग्रहादय एतस्मिन्नन्तर्बहिर्योगेन कालचक्रे आयोजिता ध्रुवमेवालम्ब्य वायुनोदीर्यमाणा आकल्पान्तं परितः क्रामन्ति । नभसि यथा मेघाः श्येनादयो वायुवशाः कर्मसारथयः परिवर्तन्ते । एवं ज्योतिर्गणाः प्रकृतिपुरुषसंयोगानुगृहीताः कर्मनिर्मितगतयो भुवि न पतन्ति ।" "सर्वे ध्रुवे निबद्धास्ते निबद्धा वातरश्मिभिः । एते वै भ्राम्यमाणास्ते यथायोगं वहन्ति वै । वायव्याभिरदभ्राभिः प्रबद्धा वातरश्मिभिः । परिभ्रमन्ति तद्बद्धाश्चन्द्रसूर्यग्रहादिवि । यावत्तमनुपर्येति ध्रुवं वै ज्योतिषाङ्गणः । यथा तृणूदके नौसु उदकेन सहोह्यते । तथा देव ग्रहाणि सुरुह्यन्ते वातरंहसा । तस्माद्यानि प्रगृह्यन्ते व्योम्नि देवग्रहा इति । यावन्त्यश्चैव ताराः स्युस्तावन्त्योऽस्य मरीचयः । सर्वा ध्रुवनिबद्धास्ता भ्रमन्त्यो भ्रामयन्ति च । तैलपीड़े यथा चक्रं भ्राम्यते भ्रामयन्ति वै । तथा भ्रमन्ति ज्योतींषि वातबद्धानि सर्वशः । अवातचक्रवद्यानि वातचक्रेरितानि च । यस्मात् प्रवहते तानि प्रवहस्तेन स स्मृतः । एवं ध्रुवे नियुक्तोऽसौ भ्रमते ज्योतिषाङ्गणः । एष तारामयः प्रोक्तः शिशुमारे ध्रुवो दिवि" मत्स्यपु० १२६अ०

वसुभेदश्च "धरो ध्रुवश्च सोमश्च अहश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टाविति स्मृताः" भा० आ० ६६अ० । औत्तानपादिकथा "प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायम्भुवस्य तु । द्वौ पुत्रौ सुमहावीर्यौ धर्मज्ञौ कथितौ तव । तयोरुत्तानपादस्य सुरुच्यामुत्तमः सुतः । अभीष्टायामभूद्ब्रह्मन् ! पितुरत्यन्तवल्लभः । सुनीतिर्नाम या राज्ञस्तस्यामभूद्ध्रुवो द्विज ! । स ऋषोऽसौतिमांस्तस्यां तस्यामभूद्ध्रुवः सुतः" विष्णुपु०११अ०।

गानाङ्गे "ध्रुवाहि नाम्नः प्राणाः" तच्छब्दम् । १८रोमावर्तभेदे "आवर्तसाम्यादावर्तौ रोमसंस्थानमङ्गिनाम्" ते च दशधा "द्वावुरस्यौ शिरस्यौ द्वौ द्वौ च रम्ब्रौ परम्ब्रयोः । एको भाले ललाटे च दशावर्ता ध्रुवाः स्मृताः" शब्दार्थचि० "उपः पूर्वमघान्तको ध्रुवगणस्तीष्युत्तराणि स्वभूः ज्यो० उक्ते १९उत्तरात्रयरोहिणीषु नक्षत्रेषु "मित्र ध्रुवक्षिप्रभे" सु०चि० । "ध्रुवगुरुकरमूलापौष्णभान्यर्कवारे" ज्यो० त० । २०नासायभागे "अरुन्धती भवेच्छिङ्गा ध्रुवो नासाग्रमुच्यते । विष्णोः पदानि भ्रूमध्यं नेत्रयोर्महमण्डलम्" काशीख० ४१अ० "अरुन्धतीं ध्रुवञ्चैव विष्णोस्तीणि पदानि च । आसन्नमृत्युर्नोपश्येत् चतुर्थं मातृमण्डलम्" तत्रैव । तत्र वितर्क उत्प्रेक्षा तत्र "ध्रुवं स नीलोत्पलपत्र धारया शमीलतां छेत्तुमृषिर्व्यवस्यति" शकु० स्थिरे "ध्रुवमपाये", पा० । "अपाये यदुदासीनं चलं वा यदि वाऽचलम् । ध्रुवमेवानुदावेशात्" हरिवा० निश्चिते "यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि विचिन्तयेत् । ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव च" हितो० । विष्णौ "व्यवसायो व्यवस्थानः संस्थानः स्थानदो ध्रुवः" विष्णुस० । २१यज्ञिये ग्रहपात्रभेदे पु० । "ततो ग्रहयज्ञमाध्रुवात्" कात्या० श्रौ० ७,५।१७ "आध्रुवग्रहणात्" कर्कः । २२ग्रहनक्षत्रादीनयतोपयोगिनि अङ्कभेदे तत्र नक्षत्रध्रुवः सू० सि० उक्तः खगोलशब्दे २४२१ पृ०दर्शितः । संक्षेपतस्तु सि० शि० ग्रहिताचरोक्तः २४२५ पृ० दर्शितः । ग्रहध्रुवानयनन्तु "कल्पजचक्रकृतास्तु गताब्दाः कल्पसमाविहृता भगणाद्याः । सुध्रुवका दिनकृद्गणान्ते पातमृदूच्चलोच्चखगानाम्" सू०सि० । अत्र स्वार्थे क । ध्रुवनक्षत्रे "उत्तोत्थायोपनिष्क्रम्य ध्रुवं दर्शयति" गो०सू० "ध्रुवं नक्षत्रविशेषं दर्शयति पतिः" सं०त०रघु० । "शरत्प्रवृत्तैर्ज्योतिर्भिः विभावर्य इव ध्रुवम्" रघुः । "स्फुटतरसुपरिष्टादल्पमूर्त्तेर्ध्रुवस्य स्फुरति सुरसुनीनां मण्डलं व्यक्तमेतत्" माघः । २३आवश्यके धृतिहोमशब्दे दर्शित गोभिलवाक्ये "ध्रुवा आहुतीर्जुहोति" । "अष्टकामाध्यभ्युदयास्तीर्थपात्रोपक्षयः । पितृणामतिरेकोऽयं मासिकाच्छ्राद्ध ध्रुवः स्मृतः" देवीपु० "मासिकाच्छ्राद्ध अमावस्याश्राद्धादतिरेकः अष्टकादिश्राद्धगणो ध्रुव आवश्यकः" श्रा०त० रघु० । आवश्यकत्वञ्च अवश्यकर्त्तव्यत्वं तेनाकरणे प्रत्यवायजनकत्वात् नित्यत्वमिति फलितम् । सन्ते निश्चिते "जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च" गीता "यदावगच्छेदात्मानाधिक्यं ध्रुवमात्मनः" मनुः